

D. Holda: *Hodnoty a perspektivy mládeže v ČSSR*

Praha, Mladá fronta 1988, 192 s.

Mezi sociologické disciplíny, jež se u nás dynamicky rozvíjejí a dosahují prokazatelných úspěchů jak v oblasti emirických výzkumů, metodologie a teorie, tak i svým vlivem na společensko-politickou praxi, patří sociologie mládeže. Mírou úspěšnosti československé sociologie mládeže je i mezinárodní ohlas, který toto odvětví přinejmenším v socialistických zemích má.

Položíme-li si otázku, čemu tato disciplína za své špičkové místo v kontextu současné československé sociologie vděčí, zdá se, že zjistíme tyto hlavní okolnosti a příčiny:

1. Jejím rozhodujícím dynamizujícím faktorem jsou potřeby společenských a politických orgánů, jež se dlouhodobě nemohou bez sociologických poznatků o mládeži obejít. Mládež je z mnoha hledisek příliš významnou a přitom stále a rychle se měnící složkou naší společnosti, než aby opatření, jež se jí týkají, mohla být trvale přijímána pouze na základě znalostí takzvaného běžného myšlení a na základě zkušeností získaných v minulých etapách společenského vývoje. Požadavky praxe jsou zde vskutku hlavním stimulujícím prvkem.

2. Sociologie mládeže měla u nás ve svých počátcích v polovině šedesátých let na co navazovat a po této stránce byla v poněkud lepší situaci než některé jiné sociologické disciplíny, s nimiž se v našich podmínkách v té době začínalo. Byly to zejména určité metody a poznatky nashromážděné pedagogikou a psychologii, jakož i některé studie zabývající se vývojem mládežnického hnutí, které přispěly k poměrně rychlému konstituování zcela nové disciplíny.

3. Podstatné je rovněž to, že sociologie mládeže má u nás poměrně široké a kvalitní institucionální zázemí v podobě několika výzkumných pracovišť a že existují i relativně velmi dobré možnosti publikovat všechny závažné poznatky, k nimž se v této oblasti dospívá. Pluralita pracovišť zabývajících se sociologií mládeže umožňuje přistupovat k objektu zkoumání z různých pozic a hledisek a podněcuje tak vzájemnou konfrontaci výsledků výzkumů, výměnu názorů, diskusi i polemiku, což vše jsou neodmyslitelné součásti jakékoli úspěšné a smysluplné vědecké práce.

4. Rozvoj zmíněné disciplíny u nás je pozitivně ovlivňován tím, že se na něm podílejí představitelé různých oborů. Českoslovenští sociologové mládeže spolupracují zejména s pedagogy, psychology, teoretiky vědeckého komunismu, teoretiky kultury, filozofy a ekonomy. Řada výzkumů tak má interdisciplinární charakter, po němž se v moderní vědě oprávněně stále volá.

5. Českoslovenští sociologové mládeže mají časté, dlouhodobé a plodné styky se zahraničními sociology zabývajících se touto tematikou, a to zejména ze socialistických zemí. Rovněž tato okolnost působí na rozvoj sociologie mládeže u nás inspirativně.

Všechny uvedené skutečnosti se odrážejí i ve značně bohatém okruhu studií na téma mládeže. V poslední době se mezi ně přiřadila kniha Dalibora Holdy *Hodnoty a perspektivy mládeže v ČSSR*. D. Holda patří v dané tematické oblasti k našim předním znalcům a badatelům a výsledky jeho práce mají i mezinárodní ohlas. Ve své dosavadní činnosti se zaměřoval zejména na otázky obecné sociologické teorie a metodologie mládeže, na sociologické výzkumy vysokoškolských studentů a na hodnotové orientace socialistické inteligence, přičemž o této problematice publikoval několik knih a řadu statí, jak samostatně, tak ve spolupráci s jinými autory.

Nová kniha D. Holdy má značně široký tematický záběr. Kromě předmluvy, úvodu a seznamu použité a doporučené literatury obsahuje jedenáct kapitol, z nichž první, nazvaná *Mládež a společnost*, se zabývá východisky teoretické analýzy mládeže a z nich pak zejména stále diskutovanou otázkou vymezení pojmu mládež. Autor si zde stručně všímá nejprve reprezentativních nemarxistických pojetí mládeže, zastoupených pojetím psychoanalytickým a strukturně funkcionalistickým. Správně konstatuje, že tyto, ale i další buržoazní koncepty mládeže „nepřipadají a nemohou pracovat jen se zcela chybnými a s realitou vůbec nekorespondujícími myšlenkami (...) a že v určité rovině (...) postihují skutečně existující problémy

mládeže v kapitalistické společnosti“ (s. 18–19). Kriticky se zmiňuje o tom, jak nemarxističtí autoři reagovali koncem šedesátých let na takzvané revolty mládeže a jak řeší otázky takzvaných generačních konfliktů. Rozhodující nedostatky nemarxistických koncepcí mládeže spatřuje v idealistickém pojetí společnosti, v netřídním, abstraktním a historicky nekonkrétním pojetí mládeže a v jejich celkové metafyzičnosti a ahistoričnosti.

Poté jsou v kapitole vysvětleny základní rysy marxistické teorie mládeže, přičemž se vychází z teze, že „mládež nemá vlastní ontologický status a její problémy proto nejsou vysvětlitelné z mládeže samotné“ (s. 23). Mládež autor vymezuje „jako skupinu nalézající se ve specifickém sociálním postavení, ve kterém již sice není zcela závislým objektem působení společenských institucí, ale zároveň ještě není úplně samostatným subjektem, vymykajícím se vlivu výchovných a vzdělávacích institucí“ (s. 23). Dodává k tomu, že „v různých společenských systémech, v různých etapách vývoje těchto systémů a pochopitelně i pro různé sociální skupiny je toto specifické sociální postavení určeno různými věkovými intervaly. Všeobecně lze však konstatovat, že toto období, charakterizované převahou přípravných činností, umožňujících postupné zařazování do komplexu sociálních, ekonomických a politických aktivit dané společnosti, lze vymezit ukončením dětství a počátkem sociální dospělosti, respektive sociální samostatnosti“ (s. 23). V této souvislosti se pak autor zabývá pojmem sociální nedospělosti mládeže a diferenciací procesu sociálního dospívání v určitých konkrétně historických podmínkách.

Za jeden z vůdčích principů marxistického pojetí mládeže D. Holda správně považuje princip její sociálně třídní diferenciace a zdůrazňuje, že je třeba jej aplikovat i na mládež v socialistických zemích, přičemž je zde mládež „diferencovaná podle základní společenské instituce, která jako první formuje její vztah ke společnosti, tj. podle třídní a sociální pozice rodiny, ze které pochází“ (s. 27). Tato diferenciace v dalším vývoji mladých lidí však prodělává změny, a to zejména pod vlivem socioprofesionálního zařazení. V závěru této části výkladu si autor všímá rovněž marxistického pojetí generačních rozdílů a jejich vlivu na sociální rozvoj společnosti. Oprávněně upozorňuje, že „i ve vývoji socialismu je možné identifikovat situace, v nichž mládež reaguje formou blízkou generačním rozporům“ (s. 30).

Ve druhé kapitole, nazvané *Dětství, mládí, dospělost*, jsou nejprve stručně charakterizovány základní sociální rysy období dětství, přičemž si autor všímá i některých, z tohoto hlediska relevantních otázek rodinného života, porodnosti, zaměstnanosti žen, struktury volného času mladých rodin, zájmové činnosti dětí a role školy v podmínkách naší společnosti. Závěrečná část kapitoly je zaměřena na poměrně velmi stručnou analýzu mládí jako kontinuity a diskontinuity sociálního dospívání. Stojí zde za zmínku zejména tato autorova myšlenka: „Ve srovnání s předchozími generacemi dosahuje dnešní mladé pokolení plné dospělosti – tedy zralosti v ekonomickém, sociálním, politickém, ideologickém, intelektuálním, mravním a psychologickém smyslu – později. Navíc plné osvojení si rozhodujících sociálních rolí – profesionální, občanské, manželské, rodičovské – se kumuluje do krátkého časového úseku, zpravidla ne delšího pěti let. To samozřejmě činí formování mladého socialistického člověka zvláště náročným. Pro charakteristiku mládí je zřejmě tento proces důležitější než sám věk, jímž se toto období uzavírá“ (s. 42).

Třetí kapitolu nadepsal autor *Společenské kontexty rozvoje osobnosti mladého člověka*. Je uvedena potřebnou pojmovou analýzou, v níž se pokusil vysvětlit své chápání takových běžně používaných, ale ne vždy jednotně vymezovaných kategorií, jako je člověk, osobnost, individuum a jednotlivec. Jádro kapitoly je pak věnováno teoreticko-metodologickým otázkám utváření osobnosti mladého člověka a analýze takových rysů orientace této osobnosti, jako je kolektivismus a individualismus, aktivita a pasivita. Autor v této souvislosti srovnává rysy osobnosti mladých lidí za kapitalismu a za socialismu a správně varuje před zjednodušeným a schematickým přístupem k této problematice. Plně lze souhlasit s jeho závěry, že „rozdíl mezi kapitalismem a socialismem nespočívá ve zjednodušené a metafyzické kontrapozici buržoazního individualismu a socialistického kolektivismu, ale v existenci různých typů individualismu a kolektivismu“ (s. 56), že „ne vždy je možné v současné realitě socialismu oddělit pozůstatky buržoazního individualismu od individualismu, který vyplývá ze sociálních podmínek současného socialismu“, že „i v podmínkách socialismu se setkáváme s individualistickými tendencemi, které mají svůj svébytný zdroj v objektivní sociální realitě naší společnosti“ (s. 57) a že „i když je v podmínkách socialistické společnosti tendence k formování sociálně aktivní osobnosti příslušníků mládeže převládající tendencí, není zcela jednoznačná, neboť socialismus vytvořil nové sociální podmínky nejen pro sociální aktivitu, ale i pro sociální pasivitu“ (s. 59).

Čtvrtá kapitola s názvem *Geneze sociálního rozvoje mládeže v socialistickém Československu* sleduje

hlavní etapy vývoje mládeže i její organizace od konce druhé světové války do současnosti, přičemž vychází z této časové klasifikace: a) léta 1945–1948, b) léta 1948–1955, c) léta 1956–1960, d) léta 1960–1969 a konečně e) 70.–80. léta. Kapitola je uzavřena pohledem na současné otázky sociálního rozvoje mládeže u nás.

V kapitole páté, nadepsané *Mládež v reprodukci obyvatelstva československé společnosti*, autor na základě četných statistických a demografických údajů podává informaci o vývoji struktury československé mládeže z hlediska věku, pohlaví a školního vzdělání. Všimá si rovněž reprodukce kvalifikovaných dělníků, odvětvové struktury učňů, změn ve struktuře pracovního zapojení a samostatnou rozsáhlejší pozornost věnuje i statistickým údajům, které se týkají rodinného stavu mladé generace a vybavenosti mladých domácností předměty dlouhodobé spotřeby i jejich rekreačních možností.

Kapitola šestá, nazvaná *Výchovně vzdělávací systém a rozvoj osobnosti mladého člověka*, vychází z analýzy funkcí tohoto systému v socialistické společnosti a poté podrobně analyzuje takzvané vzdělanostní dráhy mládeže. V této souvislosti si všimá zejména toho, jaké vzdělanostní dráhy vedou ke studiu na vysokých školách, zabývá se i problematikou proměnlivosti zájmů o směry či obory vysokoškolského studia a podrobněji analyzuje osobnostní zaměření studentů vysokých škol. Kapitola je uzavřena úvahou o sociálně třídní podmíněnosti přístupu ke vzdělání.

Poměrně velmi stručná kapitola sedmá, *Mládež a práce*, si všimá pracovního uplatnění dělnické mládeže a mladé inteligence a jen v o málo rozsáhlejší kapitole osmé, *Mladá rodina*, se dočteme o sociální struktuře mladých rodin a o jejich příjmové situaci.

Ke klíčovým částem knihy patří kapitola devátá, *Hodnoty a hodnotová orientace mládeže*, v níž autor nejprve stručně vymezuje, co pod těmito pojmy chápe. Poté se zabývá závažnou, ale zároveň značně složitou problematikou takzvané interiorizace hodnot a strukturou hodnotové orientace. Jádrem výkladu je otázka sociální podmíněnosti hodnotových orientací naší mládeže, přičemž analýzu této otázky rozčlenil autor do tří etap, z nichž první charakterizuje jako analýzu hodnotového systému v celé její celistvosti, to znamená, že jejím konečným efektem je indikace dosaženého stupně socialistického uvědomění příslušníků tříd a sociálních skupin, druhou jako analýzu typu hodnotových orientací v návaznosti na neantagonistické rozpory sociálně třídní struktury socialistické společnosti a třetí jako analýzu vlivu determinant každodenního sociálního života.

Desátá kapitola, nazvaná *Volný čas a mládež*, nejprve stručně vysvětluje základní rysy marxistického pojetí volného času a jeho funkce v socialistické společnosti. Poté se autor na základě výsledků sociologických výzkumů zabývá tím, v čem spočívá specifická travení volného času mládeže ve srovnání s ostatní populací a jaké jsou zdroje diferenciací aktivit provozovaných ve volném čase.

V závěrečné kapitole, nadepsané *Perspektivy vývoje československé mládeže*, se autor pokusil o stručný nástin předpokládaných trendů vývoje mládeže zejména z hlediska sociální struktury naší společnosti, z hlediska demografických tendencí a z hlediska osobnostního rozvoje. Za pozornost zde stojí zejména tato autorova myšlenka: „Mladí lidé jsou v podstatě nositeli existujících trendů a jejich aktivní podíl na jejich realizaci, na případném uskutečňování kvalitativních přeměn společenského vývoje, je dán statikou či dynamikou sociálního pohybu celé společnosti. Nerespektování těchto skutečností potom v krajní poloze vede buď k neoprávněnému optimismu s přeceňováním možností a sil mladé generace, nebo k apriornímu pesimismu a zatracování mladých lidí“ (s. 177).

Jak je z uvedeného přehledu zřejmé, zabývá se kniha D. Holdy neobyčejně rozsáhlou problematikou a v této šíři nemohla proniknout ve všech svých částech do stejné hloubky. Protože však jde spíše o práci kladoucí si za cíl určité dosažené poznatky syntetizovat než k novým poznatkům dospět, nebylo by správné posuzovat tuto skutečnost příliš přísně. Jako nejlépe zpracované se mi jeví ty partie knihy, kde autor mohl navázat na výsledky své vlastní teoretické a výzkumné práce, což je ostatně pochopitelné a přirozené. Mám na mysli zejména tři úvodní kapitoly, jakož i kapitolu šestou a devátou. Je škoda, že v některých částech, kde autor konstatuje určité problémy týkající se postavení a situace mládeže nebo jejich jistých složek v naší společnosti, zůstává u tohoto konstatování, nebo na problém reaguje dosti všeobecnou odpovědí. Zdá se, že zejména tam, kde se zabývá ekonomickou situací některých skupin mladých lidí a mladých domácností, mohl být ve své analýze kritičtější a mohl naznačit i určitá řešení. Dobře si uvědomuji, že to není snadné a že je to spojeno i s jistými riziky, ale nebudeme-li je v naší teoretické práci podstupovat, nebude mít tato práce velký smysl. Konstatuje-li, dejme tomu, předseda ÚV SSM V. Mohorita v rozhovoru v Rudém právu (4. 11. 1988, s. 3), že „nevyřešené je například

odměňování mladých lidí. Mnohdy na pracovištích dostávají plat ne podle své práce, ale podle svého věku. Rozdělení do platových tříd nedává mladému člověku možnost vydělat si více a získat prostředky, které právě v období zakládání rodiny potřebuje. Je nutné zabývat se postavením celých skupin mladých lidí. To se týká například mladých vědeckých pracovníků, absolventů vysokých škol po nástupu do praxe a podobně. (...) Při startu do života by měli mít všichni stejné šance. Někdo to má jednodušší, protože ho značně podporují rodiče. Je faktem, že sociální nespravedlnost existuje“, pak tím spíše a tím naléhavěji by měl na tyto skutečnosti poukázat a hlouběji je analyzovat sociolog, od něhož to naše společnost očekává.

Do knihy se vloudily některé drobné chyby a nepřesnosti. U tabulky na s. 37 je uveden jako pramen Pácl 1982, ale v textu knihy ani v seznamu literatury se o tomto prameni nic bližšího nedozvíme. Na s. 63 je místo správného pojmu „sociálně demografická skupina“ uvedeno „sociálně demokratická skupina“. Číselné údaje o počtu žen v roce 1980, uvedené v tabulce na s. 92, jsou ve srovnání s předchozím textem přehozy. Na s. 111 se píše o následujících desetiletích tohoto (tj. dvacátého) století, ale toto desetiletí už bude přece jen jedno.

Knihy D. Holdy svědčí o tom, že její autor má cit pro postižení sociálních problémů mládeže. Přejí mu, aby v jeho další práci se mu vždy dařilo tyto problémy také všestranně sociologicky analyzovat.

Jan Sedláček

Sociální deviace

Praha, Svoboda 1988, 307 s.

V překladu Aleny Miltové vyšla v Sociologické knižnici Nakladatelství Svoboda práce tří sovětských autorů – V. N. Kudrjavceva, V. S. Nersesjance a J. V. Kudrjavceva – s názvem *Sociální deviace. Úvod do obecné teorie*. Autoři deklarují záměr založit publikaci východiska obecné teorie sociální deviace, i když, jak sami zčásti připouštějí, jejich přístup má výrazné specifické rysy, vlastní právní vědě.

Specifičnost způsobu uvažování je patrná již v prvé z devíti kapitol, nesoucí název *Zkoumání sociálních deviací jako vědecký směr*. Za „teoreticky přesné a určité“ považují autoři „chápání sociálních deviací jako narušení sociálních norem“ (s. 11) a odmítají jiná, širší vymezení (například ve spojení s fenoménem „institucionálních očekávání“). Sociální deviaci vztahují jak k individuální, tak kolektivní činnosti; do této oblasti výslovně zahrnují i „různé byrokratické deformace, projevy resortismu, lokálpatriotismu a jiná narušení právních, politických a mravních požadavků v práci institucí, v činnosti pracovních kolektivů a společenských organizací“ (s. 13).

Zde je ovšem už skryt neřešený problém objektivního sociálního obsahu deviace. Ten je patrný již v tom, co počít se sociálními souvislostmi, jež relativizují výše uvedené vymezení jevů: už zmíněná konkretizace ukazuje, že deviace může být v rozporu s určitou normou a současně „produktem“ jiné normy, což je evidentní právě u mnoha byrokratických deformací či projevů resortismu.

Snad nikoli v právnickém, ale rozhodně v sociologickém ohledu působí poněkud bezradně nevyhnutelná snaha autorů nezpochybnit kritérium vymezení sociální deviace – normu, když například říkají, že „je také třeba vzít v úvahu, že samy normy mohou být za určitých podmínek zastaralé a neúčinné [a tedy v opozici k jiné, progresivní normě – pozn. R. R.]. I tento případ“, pokračují dále, „spadá pod pojem negativních jevů, avšak k sociálním deviacím jej, přísně vzato, přiřadit nelze“ (s. 14). Připustíme-li, že společenská realita je také vnitřně rozporná, sotva vystačíme s definiční relací „norma – deviace“, byť se týká jen prvotního, výchozího vymezení jevu.

Autoři nicméně na základě stručného přehledu o výzkumu problematiky v SSSR zdůrazňují skutečnost, jež z jiného úhlu nakonec vede studium společenských odchylek k výzkumu povahy základních sociálních vztahů, procesů a zákonitostí; totiž, že dosud chybí „nutná vzájemná vazba mezi studiem různých druhů chování, jež se odchyľují od normy“ (s. 20). Konstatují, že tyto obecné aspekty problematiky mají nejbližší k sociologii a obecné pojetí sociální deviace považují za jednu ze speciálních teorií marxisticko-leninské sociologické vědy (s. 22), i když jde o vědecký směr komplexního charakteru. Připomínají však také, že v sociologii není studium norem a deviací dosud věnována potřebná pozornost.